

STRAFFRÄTT OCH KRIMINALPOLITIK I DDR

AV ERICH BUCHHOLZ

Straffrätten i Tyska demokratiska republiken (DDR) är baserad på ett personligt straffrättsansvar. Den som begått en brottslig gärning ansvarar för den på i lag reglerat sätt inför den socialistiska staten (domstolen), som representerar samhället, d.v.s. statsfolket i DDR. Principen om personligt straffrättsansvaret är oskiljaktligt förbunden med gärningsprincipen, med legalitetsprincipen och med skuldprincipen. Den som bestämmer sig för att begå en brottslig gärning, trots att han haft både de objektiva och subjektiva möjligheterna att handla på ett av samhället godtagat sätt, ådrar sig personlig skuld och måste ansvara för sin gärning (StGB 5 §).

Denna uppfattning är grundad på de socialistiska samhällsförhållandena, framför allt på produktionsförhållandena, på den höga nivå för social säkerhet och trygghet och på den sociala rättvisa som alla medborgare i DDR åtnjuter. Då de sociala levnadsvillkoren i princip möjliggör för en var individ att utforma sitt liv och styra sin personlighetsutveckling på ett sätt som överensstämmer med de andra individernas och med hela samhällets intressen, har det socialistiska samhället – den socialistiska staten – rätt att förvänta sig att alla medborgare följer de lagar som utformats till skydd för dem själva och för samhället.

Naturligtvis är levnadsvillkoren för den enskilde, både villkoren i det hem där han växer upp och de vilka gestaltar hans senare liv, olika för olika individer. Villkoren upplevs även i subjektivt avseende som mer olika än vad de objektivt bedömt är. Därför ställer strafflagens förbud att begå brottsliga gärningar (som är lika för alla) i verkligheten olika moraliskt-psykologiska krav på skilda individer; i det enskilda fallet blir det för olika individer olika svårt att iaktta strafflagens förbud. Strafflagens krav är trots detta sådana sociala minimikrav som envar måste uppfylla för den socialistiska statens fortbestånd till fromma för alla medborgare och för hela mänskligheten.

Straffet (kriminalstraffet) är enligt DDR:s straffrätt ett specifikt medel för att realisera det personliga straffrättsliga ansvaret. Det kommer inte till användning för varje brottslig gärning eller vid ettvart fall av fastställt straffrättsligt ansvar. I DDR handläggs mer än en fjärdedel av alla brottsliga gärningar av de samhälleliga domstolarna och därtill sker reaktionen i flera andra fall på begångna brott på något annat sätt. Ändå är i DDR andelen kriminalstraff som påföljd för brottsliga gärningar relativt stor. Dessa straff utdöms efter åtal av åklagare och rättslig huvudförhandling vid domstol. Det slutliga avgörandet i sak ligger i DDR framför allt inom de statliga och samhälleliga domstolarnas kompetens.

(Kriminal)straffets karaktär av ett specifikt medel för att realisera ett personligt straffrättsligt ansvar inskränker dess användningsområde och dess dimension.

Straff kan användas enbart som en påföljd för en brottslig gärning (straffets grund) och straffets stränghet begränsas alltid vid straffmätningen av det strafftvång som är befogat av gärningen.¹⁾ Människor kan inte bli bestraffade för vad de är eller vad de blivit utan enbart för kriminella gärningar som de begått. Straffet uttrycker det statligt-samhälleliga, det moraliskt-rättsliga fördömandet (ogillandet) av gärningen. Det utgör den negativa värderingen av gärningen i en konkret, kännbar och existensiell form. Utmätningen av straffet grundas på en mätning av det ogillande som gärningen förtjänar.

Som medel för att genomdriva det personliga straffrättsliga ansvaret skall det tjäna till att förverkliga sina syftemål. Enligt § 2 StGB är dessa syftemål att skydda samhället och de enskilda medborgarna mot (nya) brott, att förmå och fostra brottslingen till att i framtiden leva ett laglydigt liv. Straff utdöms inte för att detta är ett självändamål eller för att därigenom realisera en hämnd eller för att sona eller vedergälla en begången oförrätt. Straffets syfte är att förverkliga de reala, sociala kriminalpolitiska syftemål som uppställts.

Uppnåendet av dessa syftemål beror dock, vilket våra praktiska erfarenheter och våra vetenskapliga resultat klart visar, inte enbart av straffet, straffmätningen, utformningen och verkställigheten av straffet, utan av flera villkor av personlig och social natur. Det är skäl att klart betona det felaktiga i att på ett rent mekaniskt sätt försöka finna ett direkt samband mellan ett konkret enskilt straff som en viss brottsling dömts till och en ny brottslig gärning som denne möjligen begått.

Det är inte riktigt att se ett nytt brott som en tidigare bestraffad person begått som en följd av det tidigare straffet (som kanske nu i efterhand kritiseras som alltför mildt) för att därigenom utgående från ett enda enskilt fall värdera hur väl de ovan nämnda komplexa kriminalpolitiska syftemålen realiseras. Däremot är det korrekt att bedöma straffrättens funktion, och därigenom även förverkligandet av de nämnda kriminalpolitiska syftemålen, utgående från den helhet som utgörs av domstolarnas straffpraxis. En föreställning om att nya brottsliga gärningar begångna av en tidigare bestraffad person kunde härledas från brister i de tidigare straffen degraderar brottslingen till ett objekt för manipulativa åtgärder utan förmåga att själv fatta avgöranden om sitt handlande.

Straffet kan, genom att det utgör ett fördömande att den brottsliga gärningen, genom att utgöra ett auktoritativt statligt/rättsligt ogillande av brottet, klargöra för brottslingen att han handlat orätt och för honom ange hur tungt hans skuld väger inför samhället. På detta sätt kan straffet stärka hans (liksom även andra människors som får kunskap om bestraffningen) rättsmedvetande och ansvarskänsla. Straffet manifesterar allmänt att samhället inte tolererar brottsliga gärningar och bekräftar och förtydligar offentlighetens förväntan att dessa gärningar alltid blir fördömda. Straffet, eller snarare den helhet som domstolarnas straffpraxis bildar, bidrar därvid till att konsolidera den socialistiska rättsordningen och därigenom även till att reducera kriminaliteten i detta samhälle.

Men straffet som sådant förmår varken att avskaffa de fundamentala sociala orsakerna till kriminalitet eller att omforma en personlighet som utvecklats på ett socialt felaktigt sätt. Straffet kan därför inte utgöra det primära medlet för att bekämpa kriminaliteten. Att göra straffet till brottsbekämpningens huvudsakliga medel vore oförenligt både med straffrätten och med straffet. Brottsbekämpningen förutsätter en mångfald sociala, ekonomiska, socialpolitiska, statliga och samhällsliga aktiviteter och åtgärder. Till dessa hör en ytterligare höjning av levnadskvaliteten och av samhällets moraliskt-rättsliga kulturnivå, samt därtill i det enskilda fallet olika socialpedagogiska och socialterapeutiska åtgärder liksom även medicinska hjälpåtgärder utanför ramen för det straffrättsliga systemet. Det är ändamålsenligt att på grund av en inledd brottmålsrättegång genom att rikta sig till de behöriga personerna och organen ta initiativ till undanröjandet av orsakerna och betingelserna för brottsliga gärningar (§ 19 StPO) och att till de straffrättsliga påföljderna även foga andra åtgärder, t.ex. särskild behandling av brottslingen (§ 27 StGB).

Det är betydelsefullt att vara medveten om straffets begränsningar, om dess inskränkta möjligheter, för att inte fordra för mycket resultat, för att inte förvänta sig något sådant av det som står utanför dess möjligheter. Man måste först och främst ta hänsyn till att straff i olika fall kommer till användning på konkreta villkor som starkt varierar i socialt och individuellt avseende. I de fall då brottslingen, genom att han är – eller kanske under rättegångens lopp blivit – ansvarskännande och besitter ett tillräckligt utvecklat rättsmedvetande, inser att han handlat fel och därigenom ådragit sig skuld, d.v.s. då han tagit avstånd från den brottsliga gärningen och åtminstone i princip accepterar att hans straff är rättfärdigt (och detta är i stor utsträckning fallet ifråga om majoriteten av brottslingarna), finns gynnsamma förutsättningar för att uppnå de syftemål som ovan omnämnts.

I de fall då de personliga förutsättningarna för detta saknas och brottslingen därför förhåller sig starkt avvisande till straffet (då brottslingen inte är psykiskt beredd att acceptera sitt straff), – vilket ofta är fallet ifråga om recidivister som flera gånger återfallit i brott – kan man inte förvänta sig någon nämnvärd effekt av själva straffet. Straffets brottsförebyggande effekt blir obetydlig. Detta är dock inte en brist i själva straffet utan utgör en följd av sådana individuella och sociala villkor som ej kan påverkas av straff. Ett ökat straff eller ett starkare strafftvång kan inte i detta fall leda till bättre resultat.²⁾

För att straffet skall ha avsedd verkan, d.v.s. för att man skall uppnå syftemålet med ett straffrättsligt ansvar, är det dock såväl i allmänhet som i det enskilda fallet av betydelse hur straffet blir *förverkligat*. Straffets förverkligande inskränker sig inte enbart till den inverkan som staten genom straffet har på brottslingen. Fråga är snarare om en komplex social process, som är nära förbunden med de sociala förhållanden i vilka brottslingen lever och vilka påverkas av olika faktorer, såsom hans egen aktivitet under processen. Straffets förverkligande omfattar således dess stat-

ligt-rättsliga inverkan på den dömde, den samhälleligt-kollektiva inverkan han blir utsatt för, den provotid han utstår och den gottgörelse han presterar (jämför § 2 moment 2 StGB). Den dömde är således inte enbart ett objekt för bestraffning utan en person som behövs som subjekt för att förverkliga straffet.

Genom detta koncept är det enligt mitt förmenande också möjligt att på ett teoretiskt skapande sätt lösa det komplicerade problem som straffets uppfostrande roll utgör. Frågan om valet mellan alternativen »straff eller uppfostran« (»uppfostran i stället för straff«) accentuerades i början av detta århundrade genom att en särskild ungdomsstraffrätt utbildades.

Att uppställa ett val mellan dessa alternativ syns idag vara föga fruktbar. Så länge som uppfostran i förhållande till straff i allt väsentligt enbart uppfattas utgöra *ett annat sätt* att ingripa mot brottslingen som inte uppfattas som annat än objekt för åtgärden, uppnår man inte i principiellt avseende någon ny nivå. Fråga är alltför om sådan isolerad påverkan av en individ utsatt för bestraffning som var utmärkande för det försocialistiska samhället och som fortfarande lyckats kvarleva i vårt system. Den uppfostrande åtgärden syns följaktligen inte sällan vara blott och bart en form av etikettsvindal, en eufemism för det straff den uppfostrande åtgärden egentligen var avsedd att ersätta. I de fall då åtgärden »för att försäkra dess uppfostrande verkan« skall utformas tillräckligt varaktigt, blir resultatet endast att tvångsåtgärden (som nu utges för uppfostran) blir ett längre och intensivare ingrepp mot brottslingen.³⁾

Enligt min mening kan vi uppnå en ny nivå först då vi överger uppfattningen att uppfostran utgörs en ensidig och enkelriktad påverkan som den (enskilda) individ som uppfostrats utsätts för från uppfostrarens (en individ eller institution) sida. Uppfostran skall i stället utgöra en komplex social interaktionsprocess, en omvälvning av tidigare vedertagna sätt att handla, en förändring av tidigare förhållanden och tidigare mänsklig verksamhet.⁴⁾ Det som tidigare utgjorts av särskild uppfostran (vare sig genom straff eller enskilda uppfostringsåtgärder) skall utgå och ersättas av en produktiv social samverkan för att därigenom utbildas till en verklig social integration.

Följaktligen kan man tala seriöst om en uppfostrande effekt av straff (eller av enskilda straffrättsliga eller icke-straffrättsliga uppfostringsåtgärder) enbart då dessa ingår i en komplex social process av kollektiv produktivitet och utgör ömsesidig uppfostran av kollektivet, d.v.s. då straffet ej längre utgör ett specifikt, isolerat ingrepp som kommer utifrån.

Straffrätten i DDR har omfattat detta koncept. Det kommer till uttryck i ovan nämnda lagrum i strafflagen (§ 2 mom. 2 StGB) och det gäller både för vuxna och unga. Den villkorliga domen (§ 33 StGB), det straff som oftast används av dem som inte innebär förlust av frihet, förutsätter att det kollektiv där den dömde fortsätter sitt arbete och sitt liv i kamratlig anda – hjälpande, kontrollerande och uppfostrande

– tar hand om honom och stöder honom särskilt under hans prövotid. Att kollektivet går i borgen för den dömda (§ 31 StGB) är ett särskilt viktigt uttryck för samhällets, kollektivets, ansvar för den som fällt till straff. Härigenom är den villkorliga domen inte bara ett ingrepp mot brottslingen och en förpliktelse för honom utan också en uppgift för samhället, för kollektivet, som innebär att dessa skall påta sig sitt ansvar för en medmänniska.

Den produktiva kollektivitetens idé, idén att genom gemensamt produktivt arbete och kollektivt uppfostran gestalta lämpliga sociala förhållanden, utgör den bärande tanken för förverkligandet av frihetsstraff, för straffverkställigheten genom förlust av frihet.⁵⁾

Naturligtvis är realiserandet och realiseringsgraden av detta koncept beroende av den enhet som bildas av straffet och den kollektiva uppfostran samt de rådande sociala och individuella förhållandena och allmänt taget även av den grad av mognad som samhället uppnått. »Rätten« – alltså även straffrätten och rådande straffpraxis – »kan inte stå högre än samhällets gestaltning och därmed betingad kulturutveckling.«⁶⁾ I de fall då de kollektiva förbindelserna existerar och fungerar, då den produktiva kollektiviteten och det ömsesidiga ansvaret är väl utvecklat, då brottslingen är relativt väl integrerad (då brottet till sin typ är sådant som är mindre allvarligt, d.v.s. då den brottsliga gärningen kan sägas vara främmande för brottslingens person och snarare utgöra en engångsavvikelse från ett normalt levnadslopp för en rättsinnad medborgare) utfaller i regel den villkorliga domen väl. I de fall åter då en sådan nivå av sociala förbindelser ej existerar och brottslingens sociala integration är svagare, kan denna process leda till komplikationer. Följden kan bli att den dömda begår nya straffbara gärningar som medför att den villkorliga domen upphävs (§ 35 StGB). Detta utfall av den villkorliga domen kan dock inte skyllas på straffet utan utgör en konsekvens av de bristfälliga sociala och individuella förhållanden under vilka domen realiserar.

De sociala och de individuella villkoren vid verkställighet av frihetsstraff är självfallet specifika, vanligen specifikt ogynnsamma. Fråga är inte bara om att de sociala levnadsförhållandena är ovanliga utan också om att den personsammansättning som straffångarna bildar på grund av deras personlighetsstruktur är mer negativ än annars i samhället. Härtill kommer att den särskilda personal som ansvarar för fångarnas uppfostran på grund av sin sociala ställning av nödvång står utanför de starkt differentierade sociala kollektiva förbindelserna mellan straffångarna.

Vid verkställighet av frihetsstraff måste man även bemästra det ofta mycket komplicerade problem som fångens resocialisering i samhället efter frigivningen utgör. Det är säkert att de generellt sett goda sociala levnadsförhållandena i DDR och det faktum att de lokala myndigheterna erbjuder arbete och bostad åt de frigivna fångarna utgör gynnsamma förutsättningar för resocialisering. Men utvecklandet av de produktiva sociala förbindelserna som krävs för att uppnå en stabil social in-

tegration av en frigiven fånge måste dock i varje enskilt fall realiseras under mycket varierande betingelser. Integrationen lyckas inte heller i varje fall. Det är säkert inte överraskande att man vid en jämförelse mellan straffen villkorlig dom och frihetsstraff finner att frihetsstraffets brottsförebyggande verkan är sämre. Att utdöma frihetsstraff är därför inte befogat i andra fall än i dem då detta, särskilt på grund av att den brottsliga gärningen varit mycket grov, är absolut nödvändigt.

Tidigare betonades straffets bundenhet till den brottsliga gärningen även vid straffmätningen genom att koppla straffets stränghet till brottets grovhet. Vid utmätningen av straff skall dock enligt straffrätten i DDR hänsyn tas även till annat än till gärningen och dess grovhet. Vid straffmätningen skall man specifikt beakta brottslingens personlighet, hur denna tagit sig uttryck i hans allmänna uppförande före och efter gärningen (§ 61 StGB). Det att brottslingen redan tidigare är bestraffad leder under vissa särskilda förutsättningar, som i många andra (kanske de flesta andra) länder till en straffhöjning (bl.a. §§ 44 och 162 StGB).

Vid straffmätningen skall man ta särskild hänsyn till brottslingens positiva uppförande efter gärningen, framför allt till hans försök att gottgöra sitt brott eller att avlägsna skadorna av det och att erlagga skadestånd. Den allmänna bestämmelsen om straffmätning ingår i § 61 StGB. Därtill finns i § 62 mom. 2 StGB en bestämmelse som öppnar möjlighet till straffnedsättning i särskilda fall, vartill § 25 StGB gör det möjligt att avstå från straff eller andra åtgärder som realiserar den straffrättsliga ansvarigheten, då brottslingen vidtagit särskilda gottgörande aktiviteter.

Erkännandet av att ett positivt uppförande efter den brottsliga gärningen och av att försök till gottgörelse av brottet utgör sådana omständigheter som skall beaktas positivt är konsekvenser av en generell princip i DDR:s straffrätt. Enligt § 35 StGB kan vid särskilda positiva aktiviteter från brottslingens sida strafftiden förkortas och enligt § 45 StGB kan villkorlig dom ersätta ett frihetsstraff.

Även dessa bestämmelser vittnar om att brottslingen inte skall utstötas ur samhället utan att strävan alltid bör vara att reintegrera honom i det socialistiska samhället för att åter låta honom bli en fullvärdig, jämlik aktiv samhällsmedlem.

Fotnoter:

- 1) Karl Marx skriver i »Debatter över en timmerstölds lag«: Gränsen av hans (den brottsliges, E. Buchholz anm.) straff måste alltså vara gränsen av hans brott. Marx/Engels verk, Bd. 1, s. 114.
- 2) Karl Marx skriver i sin uppsats »Dödsstraffet ...«: Historia och statistik bevisar till fullo att världen inte har förbättrats eller skrämts genom straff sedan Kain. Marx/Engels verk, Bd. 8, s. 507; Lenin påminner oss om »att den förebyggande betydelsen ligger ingalunda i dess stränghet, men i dess oundviklighet«. W. I. Lenin, verk Bd. 4, s. 399.
- 3) Sanktionen »intagning i ett ungdomshus« som upphävdes år 1977 (§ 75 StGB) syftade till detta. Den tid den intagna skulle stanna i ungdomshuset fastställdes ej – såsom straff förutsätter – av gärningens grovhet, utan var avhängig av den framgång med den intagnes uppfostran som institutionen hade. I praktiken kvarhölls de intagna ungdomarna ofta längre i denna institution än vad som varit nödvändigt om åtgärdens varaktighet begränsats

av gärningens grovhet. Sedan år 1977 ingår inte i DDR:s straffrätt några relativt tidsbestämda påföljder, med undantag för de uppfostringsåtgärder som de samhälleliga domstolarna kan bestämma.

- 4) Jämför 3. Feuerbaches av Karl Marx. Marx/Engels verk, Bd. 3, s. 4/5.
- 5) Karl Marx kallar i sin kritik av programmet i Gotha straffångarnas »produktiva arbete« för »deras enda bättringsmedel«. Marx/Engels verk, Bd. 19, (ungefär s. 32).
- 6) a. a. s. 21.

Adresse: Professor *Erich Buchholz*
Humboldt – Universität zu Berlin
Sektion Rechtswissenschaft
1086 Berlin
Unter den Linden 6
PSF 1297, DDR